VB 28178

786
4

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:
dr BARNA JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

12.

A Maros szabályozása Makónál 1754-ben.

XB 139298

IRTA:
dr EPERJESY KÁLMÁN

GAÁL LÁSZLÓ KÖNYVNYOMDÁJA. MAKÓ, 1927.

B 28178
786
IV/3346

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

dr BARNA JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

12.

A Maros szabályozása Makónál 1754-ben.

IRTA:

dr EPERJESY KÁLMÁN

Lt. 2698

MAGYAR TÖRTÉNELMI INTÉZETE

GAÁL LÁSZLÓ KÖNYVNYOMDÁJA. MAKÓ, 1927.

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000419809

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Történeti Intézetének Könyvtára
Lelt. napló: Lsz.: VI.
a csoport: 504 szám.

JATE Központi Könyvtár TÖRTÉNETI ÉS ÖKONOMIKAI SZAKKÖNYVTÁR SZEGED

Sz 1/91: B 281718

A Maros folyónak döntő jelentősége volt nemcsak Makó város településére, hanem lakosságának további sorsára is. A város virágzása és pusztulása, lakóinak anyagi jóléte vagy elszegényedése mindig kapcsolatban volt e szeszélyes folyó kanyargásával, áradásával, apadásával és gyakori mederváltozásával. A város lakóinak állandó gondját képezte az ár ellen való védekezés, de a kellő körültekintés hiányában — bár nagy fáradsággal — épített töltések sohasem voltak alkalmasak a veszély elhárítására. A várost végpusztulással fenyegető áradások leírását alig tartalmazzák a Makóról szóló monografiák[1], alábbiakban módunkban lesz hiteles levéltári adatok alapján több nem közölt árvízkatasztrófáról megemlékezni és ezzel kapcsolatban Makó város történetének néhány ismeretlen adatára rámutatni.

Már a XVIII. század első évtizedeitől kezdve vannak adataink arra, hogy a Maros áradásaival igen nagy károkat okozott az újonnan települt városnak. Áradás idején a városnak tartva a partból hatalmas darabokat tép le, házakat dönt romba, a szőllőket és gyümölcsösöket tönkreteszi. Ilyenkor megbénítja a hajóforgalmat, pedig a városnak épen a gabona és sószállításból van legtöbb jövedelme. Megtörténik, hogy az Arad felől Pestre irányított sónak hetekig kell itt vesztegelnie, amig az utak a víz eltakarodásával legalább Szegedig járhatók lesznek.[2] Az áradás néha egész családok exisztenciáját semmisíti meg és őket a város elhagyására kényszeríti. Elsőrangú érdeke tehát mindenkinek a folyó megzabolázása. Ezért a városi, megyei, sőt a felsőbb hatóságok is gyakran foglalkoznak e kérdéssel. A város védelmére töltéseket építtetnek, a vízimalmok előtt emelt gátakat eltávolíttatják és a part megkötése céljából a folyó egész szakaszán nagy mennyiségű fűzfát ültetnek.[3] Mindez azonban csak ideig-óráig nyujtott segítséget. Az áradások szülő-okának — a Maros kanyarulataiban rejlő veszélynek — felismerésére és elhárítására csak egy újabb katasztrófa indította a város lakosságát. Ez az 1751-ik évi karácsony esti árvíz volt. Az árvíz leírását Makó városának Csanádvármegyéhez intézett beadványából

ismerjük, amelyet — tekintettel a benne foglalt érdekes adatokra — változatlanul ide iktatunk.

„Kimondatlan elkeseredett szivünk fájdalmával Tekintetes Nemes vármegye szine elejébe folyamodni s úgy keserves panaszainkat detegálni kénteleníttetünk. Miképen t. i. recenter evoluti mensis X-bris azaz karácson estén hirtelen a jég a Maroson megtodulván, víz kiáradván egész városunkat ugyannyira elborítá, hogy szárazon huszadik része a városunknak nem maradott, templomunkban térdig való víz berohant, szegény emberek házaiban, istállójában berohanván, hirtelen nagy iszonyu károkat okozott, mert amely kevés buzája, lisztje vagy egyéb eledele volt kinek kinek szobájában s kamrájában, azt hirtelen nem szalválhatta, kedvesebb lévén mind azáltal élettye, az legszerencsésebb volt, ki hamarébb az ház padlására gyermekeivel s családjaival felmehetett, s magát salválhatta, ahonnét is más nap megvirradván csolnikokra ugy ki köllött költözni s amit még éppen kaphattak az emberek házokban, azt a szárazra kihurcolni és úgy egy Házban huszan harmincan szorulni.

Ki nem magyarázhattyuk Tekintetes Nemes vármegyének, mely iszonyu kárvallásaink azáltal történtek, mert már is ámbátor a viz néhul megapadott, feles házak sárbul és vályogbul lévén építve, ledültek, sokakban még most is viz vagyon s uralkodik, most is azon veszedelmet minden órán ránk várjuk, mert az Marus vize ismét iszonyuképen árad, mely által sok szegény ember, akinek eledelét semmivé tette, nagy inségre jutott.

Alázatosan azért járulunk T. N. vármegyéhez vegye méltó tekéntetbe, hogy ennek a vármegyének nagyobb részét mi supportáljuk, kiváltképen török háborúzásnak idején sok terhes szolgálatokat véghez vittünk, amint az elmult Törökökre lévő háborúkor két mellettünk lévő campamentum bízonyithattya,* vegye tekéntetbe azt is, hogy az ilyetén árvizek miatt, azóta mióta t. i. a Marus régi folyását elhatta és ezen új folyásra vette útját, már nemcsak feles házainkat, kertjeinket, de sőt még a régi templomunkat is ugy szőllőinket elvette.

Vegye méltó tekintetbe azt is T. N. vármegye, mely iszonyu károkat az elmult tavasszal is víz által szenvettünk ugyannyira, hogy szőleinket, kertjeinket, rétjeinket, útjainkat elborítván semmi bora, ahonnan szegény contribuens népünk porciozni szokott, nem termett. Mindezeket méltó tekéntetbe vevén, méltóztassék nekünk portionalis quantumunkból valamely részecskét relaxálni, vagy pedig Tek. Nemes vármegye magától nem relaxálhatná, szükséges helyeken a mi instanciánkat recomendálni, s ebben patrocinálni, hogy ő felsége könyörü-

* III. Károly 1716—18. évi háborúja.

letességben vevén quantumunkból valamely kevéskét engegyen, nem különben a mi további megmaradásunkért engedje, hogy a Marust régi folyására vezessük és így utolsó pusztulástól lakosainkat megmenthessük. Más különben annál nincs bizonyosabb, ha ő felsége a Marust régi folyására igazítani nem engedi, ahonant minekünk leginkább pusztulásunk következik, hogy szélyel elosztanak, s igy T. Ns. vármegyének kegyességét szegény embereink látván, annál inkább megmaradjanak és maguknak ismét új házakat épitsenek.

A Tekintetes Ns vármegyének alázatos szolgái
Makai Birák Esküttek és az egész kösség"[4]

E beadvány rávilágit a város nehéz helyzetére. Az áradás okozta sulyos károk indokolttá teszik az adó mérséklését. A régi medréből kilépő s a város szivének tartó folyó végpusztulással fenyegeti a lakosságot. Ez időtől fogva a Maros szabályozásának kérdése — elsősorban a városba mélyen benyuló kanyarulat megszüntetése által — állandóan napirenden szerepel, de sok nehézséget kellett elhárítani, még a hőn óhajtott terv a megvalósulás útjára lépett.

Néhány nap mulva Makó város újabb beadvánnyal fordul a vármegyéhez. A félelem, hogy az árvíz rövidesen ismét elönti a várost, nem volt alapnélküli. Elmondják, hogy az 1751. évi karácsony esti árvíz 1752 február 7-én megismétlődött. A folyó ezúttal is igen nagy károkat okozott. „. . . A hidunkat is elhozta, ugy hogy sem be sem ki a városból nem mehetünk, hanem váltókat kelletett összekötözni és úgy hurcoltatni magunkat portikákkal." Sulyos megpróbáltatások várnak a lakosságra. Megszünt minden jövedelmi forrás, a szőllőkből sem várható semmi. Az elkeseredést még fokozza, hogy azoknak terhe is az ittmaradottakra hárul, akik a nehéz viszonyok miatt a városból elköltöztek. „. . . A nép annyira elkedvetlenedett, hogy az romlott házak felé sem akarnak menni, hanem sokan kik Szegedre, kik Aradra, kik pediglen máshová készülnek, egynehányan már el is mentek. . . . A Maros vize elhagyván régi folyását egyenesen a városnak magát szegezte. . . . Nagy szivünk fájdalmára esik az minékünk . . ." panaszolják tovább a beadvány aláírói. Végül a vármegye engedélyét és közbenjárását kérik, hogy „a Marost odavihessék, ahol egynehány esztendővel azelőtt folyt."[5] A lakosság panasza nem maradt meghallgatás nélkül. A vármegye érdemlegesen foglalkozik mindkét beadvánnyal és a Helytartótanácshoz intézett felterjesztésében állást foglal a város kérése mellett.[6] Figyelmeztet a helyzet komolyságára és a közbelépés sürgösségére. A katasztrófa minden órában bekövetkezhetik, mert a Maros elhagyván régi folyását, most egyenesen a város szivének tart, ott készül új medret ásni magának. Makót az elnépte-

lenedés veszélye fenyegeti, sőt ha a jelenlegi helyzet állandósul, el is tűnik a lakott helyek sorából. A város megmentésének csak egy módja van, a Marost mielőbb a régi medrébe vissza kell vezetni. A munka előkészítésére a vármegye költségén egy katonai mérnök kiküldését kérik, hogy a folyó régi és új medrét megvizsgálja és a kérdés megoldására vonatkozólag a vármegyével tárgyalást kezdjen.

A m. kir. helytartótanács 1752 március 6-án válaszol a felterjesztésre.[7] Helyt ad a vármegye kérésének és a meder megvizsgálása céljából Sully hadimérnök mielőbbi megérkezését helyezi kilátásba. Egyben választ kér Mária Terézia azon kérdésére, hogy mi akadályozta meg eddig is a folyónak a régi medrébe való visszavezetését. Március 13-án kelt leiratában közli a helytartótanács, hogy Sully kilátásba helyezett utazása Aradra való kirendelése miatt elmarad és utasítja a vármegyét, hogy a meder megvizsgálását a saját hatáskörében végezze el és tegyen erről jelentést.[8]

A vármegye hozzá is fog a kérdés megoldásához. Mindnyájan egyetértenek abban, hogy a fenyegető veszély csak egy olyan csatorna létesítése által hárítható el, amely megszüntetné a folyónak a város közepébe irányuló mély bekanyarodását. Ezáltal a folyómeder megrövidülne és a Maros a várostól távolabb folyna. A csatornaásás kérdése az április 21. és május 15-iki megyegyűléseken is szerepel.[9] Április 6-án a m. kir. kamara is leír ebben az ügyben a vármegyéhez.[10] Megismétli őfelsége azon kérdését, hogy ki és milyen alapon akadályozta meg eddig is a folyónak a régi medrébe való visszavezetését. Nem tudta megérteni Mária Terézia, hogy miért nincs a magyar hatóságoknak joga ahhoz, hogy egy virágzó város felől a veszedelmet egy ilyen egyszerűnek látszó intézkedés által elhárítsák. A királynő ismételt érdeklődése nem is volt indokolatlan, mert elfogadható magyarázatot a helyi viszonyok ismerete nélkül nem is adhattak neki. A helyzet ugyanis az volt, hogy Makó város és az osztrák igazgatás alatt álló temesi Bánát között a határt a Maros folyó képezte. A folyó áradásai révén egyre közelebb jutott a városhoz és az elszakított területekkel a Bánátot növelte. Így hamarosan az elhagyott folyómeder is a Bánátba került és fölötte a magyar hatóságok nem rendelkeztek. A bánáti parancsnokság pedig a városnak a Bánát területén létesítendő csatorna által való megmentéséhez nem járult hozzá.

Ezalatt a vármegye tovább folytatja a folyó szabályozásának előkészítését. Május 6-án Nedves János kanonok beterjeszti a Maros régi és új medrénél tartott helyszíni szemléről szóló jelentését.[11] A folyó medrének bejárását személyesen végezte el. Meggyőződött róla,

hogy a város romokban hever, egyes házakat az árvíz teljesen eltörölt a föld színéről. A kiöntés meggátlására emelt építmények nem feleltek meg céljuknak. A város ezen része tele van gyökerestül kitépett bokrokkal, cserjékkel, fűzfákkal. A kiöntés helyén a katholikus templom romjait is látta. Jelentését azzal végzi, hogy a víz kitörésének megismétlődése esetén a város pusztulása — a királyi kincstárnak is igen nagy kárára — feltétlenül be fog következni. A fenyegető veszély elhárítására csak egy mód van: a folyónak a régi medrébe való visszaszorítása.

E jelentések kapcsán egyre nagyobb érdeklődéssel kisérik az ügy menetét a felsőbb hatóságok. A kir. kancellária, a helytartótanács, sőt maga a királyné is ismételten foglalkoznak a kérdéssel. A legnehezebb akadályt, a temesi bánátparancsnokság ellenszegülését, sikerült a városnak elhárítani az útból. Június 12-én a m. kir. udvari kancellária átír a bánáti parancsnoksághoz a folyó által okozott károk és a szabályozás ügyében.[12] Értesíti, hogy a helytartótanács útján tudomást szerzett Makó városának nehéz helyzetéről, amelybe a mellette elfolyó Maros gyakran megismétlődő kiöntései juttatták. A fenyegető veszély elhárítása céljából Csanádvármegye lépéseket tett a folyó szabályozása érdekében. Ennek előkészítése céljából egy helyszíni szemle megtartását kérte az érdekeltek bevonásával, ami azonban idáig ismeretlen okból nem volt lehetséges. Most végre a Maros jelenlegi folyása, régi medrének elhajlása és az okozott károk megvizsgálása céljából őfelsége által kiküldött katonai mérnök jelentéséből kitűnik, hogy a temesi parancsnokság a helyszíni szemle megtartásának ellenszegült, ami által a folyónak a régi mederbe való visszavezetése elé akadályokat gördít. A parancsnokságnak ezen magatartása ellenkezik a kincstár érdekeivel. A Makó városát ért súlyos károkról őfelsége kiküldöttjén kívül az aradi kamara mult évi terjedelmes jelentése is megemlékezik. A városnak a pusztulástól egy csatorna létesítése által való megmentését az állam érdeke is kivánja. Ugyanis Makó nemcsak a vármegye adóterhének jó részét viseli, hanem az átvonuló katonaság elszállásolása körül is értékes szolgálatokat teljesít. Ezért őfelsége elsőrangú kötelességének tartja idejében való megmentéséről gondoskodni „tekintettel állami szempontból annyira fontos adózóképességére.“ Tehát tekintse ezt az ügyet a temesi parancsnokság is államérdeknek és az adózó föld megmentése érdekében a tőle függő és őfelségének alárendelt hatóságokkal kölcsönös egyetértésben a veszélynek idejében való elhárítása érdekében közreműködni el ne mulassza.

Két nappal később kelt Pozsonyban a helytartótanács leirata Csanádvármegyéhez a folyó szabályozása ügyében gróf Nádasdy Lipót aláírásával.[13] E leirat már konkrét pontokba foglalja a kérdés

megoldását. Értesíti a vármegyét, hogy Kempf ab Angret temesi bánáti tanácsos és teljhatalmú udvari megbizott mult évi jelentése megérkezett. Kempf horvátországi és bánáti kiküldetése alatt a csanádvármegyei Makó város mellett elfolyó Maros által okozott károkat is jóindulattal megvizsgálta és azokról részletes kimutatást készített. Közte és Csanádvármegye között kölcsönös megértéssel az a megállapodás jött létre, hogy a kérvényezőknek bizonyos terület a temesi bánátból átengedtessék a következő feltételek mellett:

1. A csatorna ásásának megkezdése előtt a vármegye részéről a Temesváron székelő császári bánátparancsnokság számára oly tartalmú reverzális adandó ki, hogy minden a temesi bánátra formálható előjogról és olyan igényről, amely bármikor valamely más területre vonatkoztatható lenne, lemondanak.

2. A csatorna kiásásának költségeit, valamint a Bánát részéről kirendelendő mérnök illetményeit a vármegye tartozik fedezni.

3. Az ezen területen kiásásra kerülő fűzfák és bokrok a kiásandó földdel együtt a reverzális értelmében nem a vármegye felőli oldalra, hanem a bánáti területre hányassanak annak nagyobb biztonsága érdekében.

A leirat végén a helytartótanács kifejezi azt a kivánságát, hogy a csatornaásás munkálatait minél hamarább kezdjék meg.

A csatorna kiásását azonban sem az 1752. sem a következő évben nem valósították meg, amint azt Reizner Makó város történetében tévesen állítja.[14] A részletkérdések bő alkalmat nyujtottak a szabályozás ellenzőinek a határidő kitolására. Talán annak is része volt a dologban, hogy Mária Terézia a Maros által az egész országban okozott pusztításokról pontos információt igyekezett szerezni, nehogy az egyes helyeken végzett szabályozási munkálatok egymással ellentétbe kerüljenek. Bécsben 1753 augusztus 16-án kelt Csanádvármegyéhez intézett alábbi levele: „Intézkedtünk, hogy mihelyt udvari tanácsosunk néhány nap mulva más megbizatásából visszatér, miként az egész Bánátban, ugy Makó városában is a Maros áradása ügyét mindkét part lakosainak megelégedésére megoldja. Addig is, amig fentnevezett tanácsos odaérkezik, saját hatáskörükben gondoskodjanak a neki adandó részletes információ beszerzéséről és nevezett várost legutóbb ért károknak a szokott módon való bejelentéséről etc . . ".[15]

A királyné ezen levele most már komoly fordulatot adott a dolognak. A makóiak mindent elkövetnek városuk megmentéséért és a szabályozás mielőbbi végrehajtása érdekében ügyük védelmére minél több bizonyítékot igyekeznek összegyüjteni. Ennek emléke egy 1753 szeptember 28-án Makón kelt latin nyelvű tanuvallatási jegyzőkönyv, amelyet 1926 augusztusban a bécsi udvari kamarai levéltárban

találtam. Minthogy e jegyzőkönyv több eddig nem ismert adatot tartalmaz nemcsak a Maros első szabályozására és régebbi áradásaira, hanem a város településére is, szükségesnek látjuk magyar fordítását az alábbiakban közölni. A helyszíni szemlét wagreini gróf Engl Antal püspök és főispán megbizásából Bogdani János kir. táblai esküdt notarius tartotta 1753 szeptember 25-én. A helyszínen eskü alatt tiz szavahihető idősebb embert hallgatott ki és hozzájuk a következő kérdéseket intézte:

1. Tudja vagy hallotta-e a tanu, hogy régen a Maros folyónak, amely a város mellett folyik el, hol volt a medre?

2. Tudja vagy hallotta-e tanu, hogy hol volt a régi makói templom és ha tudja, mutassa meg a helyét.

3. Körülbelül mióta kezdődött a mederváltozás?

4. Tudja-e tanu, hogy azon időtől fogva, mióta a folyó medre megváltozott, minő károkat szenvedtek a makói lakosok?

Első tanu Martonosi János körülbelül 64 éves katholikus, nős, szegedi lakos. Az eskü letétele után az első kérdőpontra a helyszínen ezeket vallja.* Mintegy 40 évvel ezelőtt a Maros a szentlőrinci határnál, továbbá a régi makói templom és a bánáti őrház között folyt el (ahol most átkelőhely van). Majd az említett háztól mintegy 70 lépésre a ma is meglevő fűzfa mellett, amelyet az őrházzal együtt pontosan meg is mutatott. Itt elhagyva Makót mintegy 8 ölnyire északra a makói szigethez vivő egyenes úton haladt tovább. Mindezekről azért bir tudomással, mert 42 évig Makón lakott. 2. Biztosan tudja, hogy a régi makói templom, amelynek északi oldalán tornya is volt, 7 öl hosszúságban és 5 öl szélességben egészen a Maros partjáig húzódott. Falainak és tornyának anyagát a makóiak a lebontás alkalmával elvitték és az új templom építésénél felhasználták. Ennek elhurcolásában maga tanu is részt vett. Helyét megmutatni azonban nem tudja, mert a makóiak falait széthányták, megmaradt alapját pedig a sebes vizű Maros iszappal és homokkal fedte be, majd megváltoztatva folyását az említett templom az új meder mögé került. Megmutatni ugyan nem tudja, de biztos tudomása van arról, hogy a szóban forgó templom a házaknak egy sorával együtt a bánáti oldalra jutott, maga is látta a templom alapjait mintegy 20 évvel ezelőtt a Maroson túl a bánáti részen. 3. Egész idő alatt, amit Makón töltött, azt tapasztalta, hogy a folyó lépésről-lépésre régi med-

* Az életkor a többi tanunál is csak körülbelül van megjelölve, vallomása mindegyiknek az eskü letételével kezdődik.

réből kilépett és a város felé vette útját. 4. A Maros sok és igen tetemes kárt okozott a makóiaknak és ma is okoz. Először a régi templomot pusztította el, azután elvette a kocsiutat, amely mintegy 8 ölnyire volt a Maros és a városi kertek között. Majd a kertekre került a sor, azután a mellettük levő első sor házra és piacra. Végül a második sor házat is elöntötte a hozzátartozó kertekkel együtt. A makói szőllőket és gyümölcsösöket vízzel ellepvén és homokkal betakarván teljesen semmivé tette. Nagy áradások alkalmával a legnagyobb gabonaszállító hajókat is a városon túl vitte. Télviz idején a jeget az egész városon keresztül hurcolta. Ugyanilyen alkalmakkor a házakban nagy rombolást okozott. Mindezt — amig a Maros a régi medrében folyt, ilyen fokban nem gyakorolta.

A második tanu Kiss János 58 éves kath. nős, győi lakos ezeket vallja. 1. A Maros folyó nem a mai medrében folyt, hanem másikban. *Elfolyván a szentlőrinci puszta mellett a várost észak felől a régi makói templom és a bánáti őrház mellett elhagyta annál a fűzfánál, amely a bánáti oldalon az őrháztól 70 lépésnyire van.* (Az őrház helyét és a ma is meglevő fűzfát a tanu pontosan megmutatta.) Innen egyenesen a makói sziget irányában haladt. Ezt azért tudja, mert ifjúságát ebben a városban töltötte és *saját szemével látta, hogy a törökök, midőn a Maroson át akartak kelni, lovukat az említett fához kötötték.* 2. Jól tudja, hogy a régi makói templom északi oldalán toronnyal a Maros partján volt. Azt a városbeliek szétrombolták és oldalfalait az uj eklézsia épitésénél felhasználták. Ezeket tanu maga is hurcolta az új templom építéséhez. A templom pontos helyét megmutatni nagyon nehéz, de annyit mégis tud, hogy az egy sor házzal együtt a folyón túl a bánáti részen volt s ilymódon a második házsor igazi helyén feküdt. 3. *Mintegy 30 éve kezdte a Maros a medrét megváltoztatni és folyását a város irányába venni.* 4. Amióta tanu emlékezik a makóiaknak a folyó a következő károkat okozta. A Marostól 8 ölnyire fekvő utat elöntötte a városi kertekkel együtt, majd az első és második sor házat a hozzájuk tartozó kertekkel. A gyümölcsösöket és szőllőket is elöntötte és azokat homokkal és iszappal annyira beborította, hogy nem lehetett többé megművelni. Ilyen kárt makói lakos korában tanu maga is kénytelen volt viselni. Hogy miféle károkat okozott a Maros régebbi folyása idején, arról nem tud.

Harmadik tanu Csapó Ferenc 97 éves, nős, katholikus, győi lakos. Vallomása a következő. 1. Biztosan tudja, hogy a Maros medre nem az volt ami most, hanem Szentlőricnél elfolyván Makó városát északi irányban elhagyva a régi makói templom és a bánáti őrház között haladt, innen pedig az említett sziget irányában folyt. Ezt onnan tudja, mert nemcsak két ház volt a mai Makón, amikor ő idejött. 2. *Emlékezik és látta a régi makói templomot a Maros partján, amidőn azt helvét hitvallásuak látogatták. Ekkor hogy a megrongált templomot a Maros árja ellen megvédjék, bizonyos mestereket hozattak Erdélyből, akik a templom elé két hajót, azokon belül pedig kövekkel telerakott hordókat helyeztek.* Ilymódon a templomot egyidőre megjavitották. Most azonban annak pontos helyét, mivel a Maros elmosta, megmutatni nem tudja. Annyira mégis emlékezik, hogy körülbelül az őrház

irányában feküdt. *Állítja, hogy most ugy a templom helye, mint a házaknak egy sora a Bánátba esik.* 3. Az előbbi meder megváltozása mintegy 40 éve kezdődött. A 4-ik kérdésre ugyanazt a vallomást teszi, mint az első tanu.

Negyedik tanu Szabó János 75 éves, katholikus, özvegy, tápéi lakos. Az esküt letéve ezeket vallja. 1. Biztosan tudja, hogy ezelőtt körülbelül 40 évvel a Maros mai medrétől mintegy 130 lépésnyire elkanyarodott a makói templom és a bánáti őrház mellett. *Ezt onnan tudja, mert gyakran halászott Makó város vidékén az említett folyóban és amig a Bánát török uralom alatt volt, a Maros segítségével másokkal együtt fát szállitott Szegedre a palotai és zombori erdőből.* 2. Tudja, hogy a régi makói templom a város szélétől egészen a Maros folyóig huzódott. *A templom területe hosszuságban 7, szélességben 5 ölet tett ki, szentélyével kelet felé fordult, tornya északi irányban feküdt. Ide kiváncsiságból gyakorta elsétált, sőt hőség idején időzött is benne.* Amióta a folyó irányát mindinkább a város fele vette, ennek a régi templomnak a romjait is elmosta. Tanu *a templom valódi helyét megmutatni nem tudja, mert a városbeliek 35 évvel ezelőtt falait szétszorták, oldalait pedig az új templom építésénél felhasználták.* Mégis nagyon jól emlékszik arra, hogy amig a Maros a régi medrében folyt, a bánáti őrház a folyó jobb partján volt (az őrház helyét meg is mutatta) és annak irányában feküdt a régi makói templom. Most pedig kétségtelenül tudja, hogy ugyanaz a Maroson túl a bánáti oldalon fekszik. 3. Amióta a Marost hajón járja és halászattal foglalkozik, azt tapasztalta, hogy a folyó a medrét folytonosan változtatja és egyenesen a város irányában halad. 4. Tanunak biztos tudomása van arról, hogy körülbelül 35 év óta, amióta a Maros elhagyta régi medrét és a maiba tért, igen sok említésre méltó kárt és szerencsétlenséget okozott Makó város lakosainak. Elöntötte az utat, amely a makói templom és a város mellett 8 ölre fekszik, azután a kerteket, a kertek után a házak első sorát, majd a teret is. Végül a második sor házat lepte el, a hozzájuk tartozó kerteket teljesen elpusztította, a szőllőket és gyümölcsösöket iszappal és homokkal borította be. *Tudja és saját szemeivel látta, hogy télvíz idején a folyó kiöntött és jégtorlaszokat hozott le, a jégtáblákat egész Makó városán keresztül hurcolta. Ilyen alkalmakor egyes házakat megrongált, többet a kisebbek közül magával is vitt.* Vallomását azzal fejezi be, hogy a folyó, amíg előbbi medrében, t. i. a templom és az őrházon belül folyt, ilyen kellemetlenségeket és károkat nem okozott.

Ötödik tanu Tóth Ferenc 70 éves, katholikus, nős, tápéi lakos vallomása így következik. 1. *A Rákóczi fölkelés idejében, hogy Szegedre fát szállítsanak, gyakran kiküldték vízi alkalmatossággal több társával együtt a tárnoki és csanádi erdőbe.* Tudja, hogy abban az időben a Maros nem a mostani medrében folyt, hanem a régi makói templom és a bánáti őrház között. 2. *Saját szemével látta, hogy a régi makói templom a Maros partján feküdt.* Pontos helyét azonban megmutatni nem tudja, mert a makói lakosok mintegy 33 év előtt falait szétrombolták és anyagát az új templom építéséhez vitték, alapjának megmaradt részét pedig a Maros folyó homokkal és iszappal beborítva elpusztította. De emlékszik arra, hogy a Maros partján épült őrház irányában feküdt, ennek romjait meg is tudta mutatni. Állítja azt is, hogy a templom az első sor házzal együtt a mederváltozás révén a bánáti területre került. 3. Tudja, hogy a Maros 28 éve elhagyva előbbi medrét a szóbanforgó templomot túl haladta. 4. *A város lakói sulyos károkat szenvedtek a folyó áradásaitól. Ez az oka annak, hogy ma már nem lehet látni az elpusztított*

templom mögötti utat, a két sor házat a köztük levő és a hozzájuk tartozó kertekkel. A gyümölcsösöket és szőllőket kiöntés alkalmával teljesen tönkreteszi. Maga is látta, hogy télvíz idején az egész városon keresztül jégtáblákat hurcol, a házakban és hozzájuk tartozó épületekben pedig nagy rombolásokat végez. *A nagy fáradsággal épített töltéseket egyetlen áradás romba dönti.*

A hatodik tanu Miklós János katholikus, nős, 60 éves, tápéi lakos, vallomása ezeket tartalmazza. 1. Midőn mintegy 40 éve hajón a tárnoki és csanádi erdőbe utazott, hogy Szegedre fát szállítson, azt tapasztalta, hogy a Maros a régi szentlőrinci birtoknál elhagyván a várost, észak felé a régi makói templom és a bánáti őrház között egyenes vonalban a makói sziget felé folyt, amely Makó városon belül nyugatra fekszik. 2. *Tudja és látta, hogy a régi makói templom a Maros folyónak a partján volt, annak a tornyára is emlékszik, sőt a templom romjainál, illetve alapja mellett borral megrakott hajót is vezetett és ugyanott boroshordókat is rakott ki a hajóból.* Biztos helyét azonban a templomnak most már nem tudja, mert a makóiak annak köveit az új templomhoz vitték, megmaradt alapját pedig a Maros homokkal feltöltötte. De annyit biztosan tud, hogy a templom néhány házzal együtt már a Maroson túl volt a bánáti oldalon. 3. Negyven éve már, hogy a Maros elhagyván előbbi medrét a város felé kezdett folyni. 4. Vallomása az előbbi tanuéval megegyezik.

Hetedik tanu Bódi Mihály 65 éves, katholikus, nős, tápéi lakos, ezt a vallomást teszi. 1. A Maros a szentlőrinci puszta, a régi makói templom és a bánáti őrház irányában folyt. *Ezt onnan tudja, mert a temesvári háború idején hadfelszerelési cikkeket vitt hajón a Maroson egészen Makó városáig; a palotai és tárnoki erdőből pedig a szegedi katonaság számára fát szállított.* 2. Állítja, hogy a régi makói templom a Maros partján volt, közte és a város között pedig körülbelül 8 ölnyire egy kocsiut. A régi templom helyét nem ismeri, mert azóta a Maros folyó oly nagy darabokat szakított el a várostól, hogy mintegy 30 éve annak alapját a Maros tulsó partján a bánáti oldalon saját szemével látta. 3. Emlékszik arra, hogy a Maros 40 éve fokozatosan egyre közelebb jutott a városhoz. 4. Tud arról, hogy a folyó a két sor házon és a hozzátartozó kerteken kívül a várost két terét is elöntötte, a szőllőket iszappal és homokkal lepte el, a nehéz munkával épített töltéseket pedig egy kiöntés is szétrombolta.

A nyolcadik tanu Nagy János 62 éves, katholikus, özvegy, tápéi lakos ezeket mondja. 1. Mintegy 37 év előtt kint járt a csanádi és palotai erdőben, hogy Szegedre fát vigyen. Ekkor látta, hogy a Maros nem a mai medrében folyt, hanem másban a régi makói templom és a bánáti őrház között, innen pedig a makói sziget irányában. 2. Tudja, hogy a régi makói templom a Maros partján volt, közte és a városi kertek közt 8 ölnyi út. A templom falait a városbeliek szétrombolván, oldalait az új templom építéséhez elhurcolták, maradványát pedig a Maros elmosta, ezért a templom helyét megmutatni nem tudja. A 3-ik kérdésre nem tud válaszolni. 4. Tudja, hogy a folyó két teret és két sor házat Makó városától elszakított, a szőllőket és gyümölcsösöket pedig homokkal fedte be.

Kilencedik tanu Csikos Ferenc 48 éves, özvegy, tápéi lakos. 1. Ő is látta, midőn hajón a tárnoki és csanádi erdőbe ment, hogy Szegedre fát szállítson, hogy a Maros nem a mai medrében, hanem a régi makói templom és a bánáti őrház között folyt. 2. *Látta a Maros partján a régi makói templomot, de annak helyéről most már csak annyit tud, hogy a bánáti ház*

környékén feküdt. Azt biztosan tudja, hogy a templom romja és egy sor ház a bánáti területen fekszik. 3. Állítja, hogy mióta a folyót ismeri, az lépésről lépésre előbbi medréből a városnak halad. 4. A Maros folyó két sor házon és a hozzájuk tartozó kerteken kívül a város két terét is elpusztította. A szőllőket és gyümölcsösöket homokkal és iszappal lepte be, a nagy gonddal épített töltéseket pedig egy áradás is elsöpörte.

Tizedik tanu Makrai János 70 éves, katholikus, nős, tápéi lakos. Az előbbiekhez hasonlóan letevén az esküt ezeket vallja. 1. *Midőn 40 éve fáért a csanádi és palotai erdőben járt, a Maros folyónak más volt a medre,* a régi makói templom és a bánáti őrház között egyenes úton a sziget irányában. 2. *Saját szemével látta a régi makói templomot a Maros partján, még a tornya is megvolt, amelyben tanu maga is járt.* Pontos helyét azonban megmutatni nem tudja, mert időközben a makóiak a templom tornyát és falait lerombolták, oldalait az új templom építéséhez vitték, ami kevés pedig az alapkövekből megmaradt, azt a folyó elmosta. Biztosan tudja, hogy a templom romjait illetve helyét a Maros már átlépte, ő azt abban az időben a bánáti oldalon látta. Arra is emlékszik, hogy midőn a Maros a templom és a bánáti őrház között folyt, a szóbanforgó templom a bánáti ház irányában feküdt. 3. Ugy tudja, hogy a folyó mederváltozása körülbelül 35 éve kezdődött. 4. Ugyanazt mondja, mint az előbbi tanu.

E jegyzőkönyvet a vizsgálat vezetője a tanuvallomások alapján sajátkezűleg írta és hivatalos pecsétjével is ellátta. Kelt Makó városában 1753 szeptember 28-án. Aláírása: Joannes Bogdani Inclitae Tabulae Regiae judicariae juratus notarius.[16]

E jegyzőkönyvhöz kapcsolódik Bogdani jelentése a Maros akkor még feltalálható régi és új medreinek bejárásáról, amelyet szintén wagreini gróf Engl Antal csanádi püspök, a vármegye akkori főispánjának megbízásából végzett el 1753 szept 29-én. A helyszínen szerzett tapasztalatait így írja le. „A jelenleg Makó városát érintő Maros folyónak a régi tehát valódi medreihez megvizsgálás és megtekintés céljából személyesen kimentem. Először egy bizonyos Pincze Dombja nevű helyhez érkezve azt tapasztaltam, hogy a Maros folyónak a medre régen a mondott Pincze Dombjánál volt, innen pedig Zombor község felé elhajlott. Innen Makó városa felé menve körülbelül 119 lépés távolságra ugyanazon folyónak egy Hold Maros nevezetű másik medrére találtam. Aztán a jelenlegit megelőző medréhez érkeztem, közte és a Hold Maros között mintegy 2050 lépés távolság van. Pontosan megállapítottam, hogy innen egyenes uton kelet-nyugati irányban folyik, majd elhagyva Makó városát észak felé elkanyarodott. Innen pedig tovább észak felé a Szent Lőrinczi foknak nevezett érnél egyenesen a város oldalának ment oly nagy hevességgel és támadással, mintha az említett város közepén keresztül akarna magának medret vájni. A szemlélő előtt nem kétséges, hogy ez be is fog következni, ha közbelépés nem történik. Mivel a gyakran említett város a Maros partjától mintegy 15 lépésre van, a mélyebben fekvő

helyen megállapodnék. Most pedig minthogy szokásos kiöntéseivel a város keleti oldalán már medret formált magának, egyenes úton északi irányban a Török Temetőjénél épült hídnál folyik. Innen pedig elhajolva a régi és újváros között a szőllők irányában az előbb említett medernél lefolyik, azokat homokkal és iszappal lepi be. Itten igen sok a Maros által semmivé tett, műveletlen, puszta területet lehet látni. Ily módon a régi várost körülfolyva a templom és paplak irányában az egész határt befutja és a városon belül a Maros folyóba ömlik. . . . ."[17]

A helyszíni szemlén kívül Bogdani ugyancsak Engl csanádi püspök megbízásából okt. 9-én külön kihallgatást tartott annak megállapítása céljából, hogy a Maros kiöntései minő károkat okoztak a város lakóinak. E kihallgatás során négy idősebb makói ember tesz eskü alatt tanuvallomást. A hozzájuk intézett kérdések a következők:

1. *Tudja vagy hallotta-e tanu, hogy hány ház pusztult el a Maros miatt vagy vált lakatlanná?*

2. *Hány szőllő maradt pusztán a Maros kiöntése miatt?*

A kihallgatott tanuk: *Varga János* körülbelül 80 éves református nős; *Imre István* kb. 80 éves szintén ref. özvegy; *Kovács János* 60 éves ref. nős és *Csiszár János* 63 éves református nős; mindnyájan makói lakosok. Vallomásuk kiterjed az elpusztult házakra, szőllőkre, a károsult tulajdonosokra és a kár nagyságára is. A károsultak között 77 makói lakos szerepel, tekintélyes hányada a város akkori lakosságának. Névsoruk a következő: Banga Miklós, Bojnik Gergely, Borbély János, Borbély György, Borbély Benjámin, Bizonyos Franyó, Boros András, Csala János, Csindó György, Csapó Ferenc, Csalai Miklós, Csepál József, Csindó István, Döczöge József, aki az áradás miatt Zomborra költözött; Decsi Pál, Elek András, Faragó János, Fekete Mihály, Gréczi Péter, Halász Márton, Hegedüs Mihály, Hegedüs Miklós, Hegedüs József, Imre Gergely, Juhász István, Juhász Miklós, Juhász Tamás, Jaksó, Köpeczi Ferenc és András, aki háza elpusztulása miatt Vásárhelyre ment; Kiss Pál, Kovács János, Kovács György, Kecskeméti János, Kristó Imre, Kovács Mihály, Kocsis János, Kiss Péter, Kása Mátyás, Kovács Márton, Kovács István, Kelemen Gergely, Kovács Gergely, Makói kofa, Nagy György, Nagy Mátyás, Nagy Gergely, Nacsa Pál, Osztoján István, Paprika György, Pap István, Pánczél István, Putnoki János, Pongrácz István, Rita Péter, Rácz Márton, Rébék István, Sándor János, Sánta János, Sánczbeli Mihály, Sánczbeli Miklós, Sóvágó Pál, Somogyi János, Szani János, Szücs János, Szegedi István, Szabó Sámuel, Szőke Szűcs, Szűcs József, Szoboszlai

István, Tatár András, Virágh István, Vőneki Anna, Vőneki József, Varga János, Varga István és Zakota Ferenc. A károsultak között több ma is Makón élő család őse szerepel, de nem egy közülük épen ez időben költözött el végleg Makóról.[18]

E bizonyítékok előterjesztése után többé nem lehetett a város kérése elől elzárkozni. A kincstárnak tekintélyes megkárosodását jelentette volna a város végső pusztulása, a Bánátból átcsatolandó földsáv pedig nem képviselt különös értéket. A város számára mégis ez a kis terület jelentette az életet vagy halált, a végső katasztrófa Damokles kardjaként függött feje fölött, mert a pusztulás ez oldalról bármely órában bekövetkezhetett. Belátták végre, hogy segíteni kell; város, megye, kincstár érdeke ezt kivánja.

A folyó 1753-ik évben azonban még nem történik meg a város szivének tartó kanyarulat átvágása, de az előkészületek lázasan folynak. A tél folyamán a Maros mederváltozásainak és azzal együtt Makó városnak pontos térképe is elkészül, amit a kir. udvari kancellária a bánáti és horvát deputáció átiratára válaszolva 1754 június 7-én megküld a temesi parancsnokságnak.[19] Tudomására hozza, hogy Kempf ab Angret udvari megbízott és Csanádvármegye között létrejött a megegyezés. Kivánja, hogy e megegyezésnek mihamarább látható eredményei mutatkozzanak. Utasítja a parancsnokságot, hogy a mai naptól kezdve a helytartótanács útján lépjen érintkezésbe Csanádvármegyével és a munkát megkezdeni semmikép el ne mulassza.

A vármegye szintén lépéseket tesz a temesi parancsnoksággal való érintkezés felvételére. Július 4-én kelt átiratában értesíti az előzményekről és a létrejött megegyezésről, mely arra irányul, „hogy a város melletti folyó, amely azt végveszedelemmel fenyegeti, más csatornába vezettessék és így az ott sínylődő adózó népről gondoskodás történjék." Tudatja, hogy a létrejött megegyezésnek mindeddig semmi eredménye nem mutatkozott, azért „annak siettetése céljából az itt jelenlevőkkel megírt és saját hiteles pecsétünkkel megerősített reverzálist a magas Adminisztrációnak megküldi." Kéri a parancsnokságot, hogy a saját hatáskörében gondoskodjék egy mérnök kiküldéséről, akinek jelenlétében szeptember 1-én a szóbanforgó munka megkezdhető legyen.[20] Ide iktatjuk magyar fordításban Csanádvármegyének az átirathoz mellékelt reverzálisát, amelyet a megegyezés értelmében a bánáti parancsnokság megnyugtatására kiadott.

„Ő császári felsége Csanádvármegye többszöri jelentésére, hogy Makó város elpusztul, hacsak tőle a Maros távolabb nem vezettetik, udvari tanácsosát Kemp ab Angretot jelölte ki a kérdés megvizsgálására és elintézésére. Nevezett királyi biztos az április hó 29-én

megtartott helyszíni szemle alkalmával a vármegye képviselőjével arra a megállapodásra jutott, hogy bizonyos — a vármegye részéről az adminisztráció számára adandó — feltételek mellett, említett folyó a térképen vörössel megjelölt vonalnál új mederbe vezettessék és ezáltal a mondott Makó várostól eltávolodjék.

Ezen megállapodás érvényében a vármegye felismerve őfelsége jóindulatát, a temesi adminisztrációt biztosítja afelől, hogy ezen csatorna ásása következtében a legkisebb dologban sem fog igényeket emelni, vagy pedig a kiöntés más területeire bármely időben vagy módon jogot formálni. A készítendő csatorna munkaköltségét, valamint a bánáti részről kiküldendő mérnök fizetését magára vállalja. Továbbá megigéri, hogy a fűzfákat és a bokrokat a kiásandó földdel együtt annak nagyobb biztonsága érdekében a bánáti oldalra hányatja azon a helyen, ahol a csatornát nem ássák." Pecséttel elátta és kiadta Návoi György Ns. Csanádvármegye jegyzője.[21]

Ezzel minden akadály elhárult az útból, a szabályozási munkálatok 1754 szeptemberében tényleg megkezdődtek. A temesi parancsnokságtól két mérnök érkezett és a Maros hajlásában a csatorna helyét kijelölték. A vármegye állandóan figyelemmel kisérte a munkálatokat, Kárász Miklós kiséretében maga a főispán is kint járt a csatornánál.[22] A város lakossága magáévá tette az ügyet, 110 napon át szakadatlanul dolgozik minden más munkáját félbehagyva, csakhogy a csatorna mielőbb elkészüljön. A költségek jórészét is magára vállalta, mégsem bírt megbirkózni a nehéz feladattal. Marczibányi alispán és az ellenőrző tisztviselők meggyőződtek róla, hogy a makóiak hacsak valahonnan segítséget nem kapnak, semmi módon sem tudják befejezni a munkálatokat. Jónak látják azért a város és az elcsigázott lakosság segítségére sietni. Mivel a város a terhek nagyobbik részét viseli, hogy tovább túlságosan ne terheltessék, lakosai pedig a túlságos erőfeszítés miatt el ne csüggedjenek, kimondják, hogy Fábry Pál pénztárnok hozzájárulás és segély címén 200 ft-ot a városnak a házi-pénztárból fizessen ki.[23] Még egy alkalommal utalnak ki a város részére ezen a címen 500 ft-ot. A mérnökök és kirendelt tisztviselők is kapnak kisebb nagyobb összegeket a vármegyétől. Igy a vezető főmérnök egy alkalommal 6 cremniczi aranyat, a beosztott mérnök 10 ft-ot, stb.[24]

Hosszú utánjárás, huzavona és nagy áldozatok árán elkészült végre a csatorna és a város feje felől a közvetlen veszedelem elhárult. Visszatért a nyugalom és zavartalan munka korszaka, de csak ideiglen óráig tartott. A megzabolázott folyó nem sokáig maradt új medrében, lassanként ismét a régi kanyarulat felé vette útját és a városhoz közeledett. Közvetlen veszély azonban nem fenyegetett, mig az 1821

július 3-iki árvizkatasztrófa váratlanul be nem következett. Ez új csapás gondolkodóba ejtette az illetékes tényezőket és komoly szabályozási munkálatoknak lett a megindítója, amelyeknek az ármentesítő társulatok közreműködésével való végrehajtása ismeretes.

A fentiekben igyekeztünk a Maros Makó alatti első átmetszésének körülményeit vázolni. A folyószabályozás végrehajtásán kívül figyelmet érdemelnek az ismertetett iratokban a XVIII. századi Makóra vonatkozó adatok is. A felsorakoztatott vallomásokból éles konturokban bontakozik ki az új település utáni város képe. A mellékelt térkép, melynek eredetije a bécsi udvari kamarai levéltárban van, az 1752-iki állapotot tünteti fel. A térképnek két ugyanazon időben készült csaknem azonos példányára akadtunk, melyek közt az a legfeltűnőbb eltérés, hogy az egyiken hivatalos aláírások is vannak, a másik ennek másolata. (Utóbbit l. a 21-ik oldalon.) Nagyságuk ugyanaz: 43×25 cm., mérték 1:1600 bécsi ölekben. A térkép 1753-ban készült Kempf von Angret császári és kir. udvari tanácsos rendeletére, aki az udvar részéről a folyószabályozás és határkérdés rendezésével volt megbízva. Szerzője Karl Alexander Steinlein, aki ez időben több magyarországi helység térképét is megrajzolta. A térképen szerző nevén kívül Georgius Plasch mp. Temesiensis Consiliarius; Cristo Khause mp. Ing. Directeur der Vestung Temesvár és Laurentius Marczibány Cottus Csanadiensis Ordinarius V. Comes mp. olvasható.

E térkép bár a város határát részletesen nem tünteti fel, mégis nagyjelentőségű Makó fejlődéstörténetére. Időrendben az első helyen áll a városról készült eddig ismert térképek között, jó pár évtizeddel meg is előzve azokat. A többi térképekkel ellentétben, amelyek a város határát részletesen és a belterületét csak kis mértékben vagy egyáltalában nem is ábrázolják, ez a térkép a város belterületének és települési módjának pontos rajza, s így Makó város településföldrajzi kutatásának egyik legfontosabb forrása. Feltünteti a fattyúmedreket, mocsaras helyeket és a folyó ellen emelt védgátakat is. A Maros balpartján a mai legelők és szántóföldek helyén még erdők vannak. Makó ekkor még az új település első évtizedeit éli, jelentéktelen Maros-parti helység, vályogból készült házakkal, utcáknak, tereknek alig valami nyoma. A Nagyér a várost két részre tagolja, a házak javarésze az ér balpartján van, egészen közel a Maroshoz, előttük primitív töltés emelkedik. A Nagyéren hidak vezetnek keresztül, de a Maroson át csak kompon lehet közlekedni. Terjeszkedésre alkalmas hely az ér jobbpartja, ahol ekkor még csak néhány ház emelkedik. Nem nagy kiterjedésű még a város, alig számolhatunk meg 250 házhelyet rajta, de már fejlődést mutat

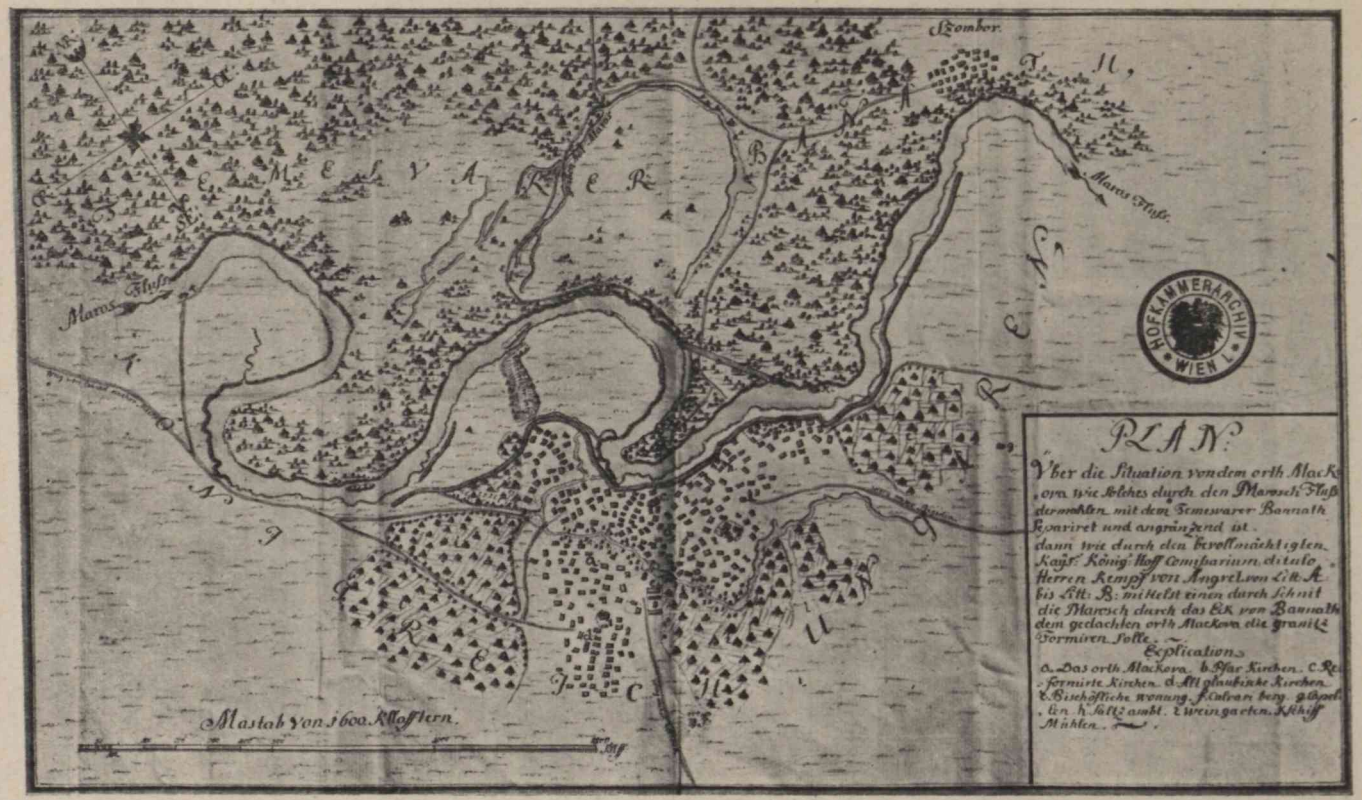

Makó város 1753-ban készült térképe. (Eredetije a bécsi udvari kamarai levéltárban.)

az 1717-iki állapottal szemben, midőn összeírást tartottak. Míg 1717-ben csak 84 gazdát írnak össze és a lakosok számát egy családra 5 tagot számítva 350-400 lélekre teszik,[25] most már a népesség a házhelyek alapul vételével ugyanezen számítással a háromszorosára tehető. Igen valószínű, hogy ez nem természetes szaporodás, a lakosok sorában minden évben sok a beköltözött. Az 1686. évi tatár betörés tabula rasa-t csinált a virágzó városból, mely csak 1699-ben kezd újratelepülni. Az új települők a termékeny földön hamar megtalálják boldogulásukat, de a folyó gyakori áradása megerősödésükben néha évekre visszaveti őket. Fogalmat alkothatunk a károk nagyságáról, ha figyelembe vesszük, hogy az 1753-iki összeírásban 77 károsult makói gazda neve szerepel.

Az egyszerű házak közül néhány középület válik ki. Feltünteti a térkép csaknem a mai helyén a róm. kath., a Maroshoz egészen közel a református és a Nagyér jobb partján a gör. kath. templomot. Két kápolna is van, egyik a Kálváriadombon a földeáki úton, másik a lelei út felé a szőllők mellett, utóbbinak helyén ma a Zrinyi-utca folytatásánál veres kőből készült nagy kőkereszt van. Nagyobb épület még a püspöki lakás és a sóraktár, amely a folyó partján az Árúforgalmi Rt. épülete helyén emelkedett. A templomok a nemrég visszatért lakosság anyagi erejének megfelelőleg akkor még egyszerű, részben sövényből készült, zsindelytetős épületek voltak. Masszív épület csupán a róm. kath. templom volt, amelyről a kihallgatási jegyzőkönyv alapján megállapíthatjuk, hogy anyaga egy részét az elpusztult szentlőrinczi templom szolgáltatta és építési ideje 1718-ra esik, ami megfelel az eddig ismert adatoknak. Tornya ezidőben ennek is zsindellyel volt fedve.[26] A református templom „gönygyöleg sárral tapasztott sövényből" készült, mellette fatorony állott. A szilárd anyagból való templomot csak később, 1778-ban építették.[27] A gör. kath. templom Stanislavich püspök idejében ideköltözött görög katholikus családok által emelt egyszerű vályogépület volt. A későbbi díszesebb templomot Mária Terézia építtette 1778-ban. *Az elpusztult épületek közül figyelmet érdemel Szentlőrincz község régi temploma, amelyről eddig semmi közelebbi adat nem volt ismeretes.* Ez a templom a Maros jobb partján 7 öl hosszúságban és 5 öl szélességben épült, szentélyével kelet felé, az északi oldalán tornya is volt. Eredetileg a folyótól távolabb feküdt, de amint a Maros medrét elhagyta, a templomhoz közelebb került és annak falait állandóan rongálta. Egy alkalommal erdélyi kőmivesekkel ki is javíttatták, de a végleges pusztulástól megmenteni nem lehetett. Hiteles adatok vannak rá, hogy a község beolvadásakor temploma anyagát és felszerelését is a makói róm. kath. templom számára bocsájtotta. E templom a mai Őstermelők RT. épülete táján

lehetett, megfelelő mérésekkel pontos helyét is meg lehetne állapítani. Szirbik Miklós tud még róla, hogy „fundamentomának köveit a mult század végén ásatta ki egy Hegyesi nevű nemes ember, mint azon szőllőskerti résznek birtokosa és más építésre fordította . . .“[28]

Első tekintetre szembetűnik, hogy a város alakja lényegesen eltért a maitól. A Maros a Szuszogónál mélyen bekanyarodott a város szívének és végig folyva a mai Liget-utcán, a Lonovics-Sugárúton át a Hold utca felé keskeny félszigetet alkotott. Ennek következtében egyes jobbparti területek akkor a balparton feküdtek. E régi meder nyomai több helyen ma is láthatók. Utcanevekről nem lehet még ekkor Makón beszélni, azok a város további kiépülésekor alakultak ki, nem lehetetlen, hogy a mai Hold utca a „Holt“ (Hod) Marosról kapta elnevezését. Természetesen a térképen feltüntetett helyzet igazolása, az esetleges torzítások megállapítása és további következtetések levonása, csak pontos helyszíni szemle, biztos támpontok megjelölése és megfelelő mérések után eszközölhető.

Az ismertetett tanuvallomások jelentőségét emeli az a körülmény is, hogy azok nemcsak az 1753-iki Makóra vonatkoznak, hanem a vallomásttevők koránál fogva visszanyúlnak az előző évszázad utolsó évtizedeiig. Közvetlen benyomása allatt állanak még a török megszállásnak, a felszabadító hadjáratnak, II. Rákóczi Ferenc fölkelésének és III. Károly török háborújának. A török kiüzése nem hozza meg a kívánt nyugalmat, mert a Bánát katonai igazgatás alá kerül és Makó határváros lesz, amelyet a Maros választ el — mint természetes határ — a bánáti területtől. De így is csábító hely ez a letelepülésre, mert adva van minden feltétel egy község felvirágzására. Mindig lakott hely volt, elpusztult községek helyén újak alakultak, hogy gyors felvirágzás után ismét eltünjenek, pusztulásukat azonban legtöbbször nem elemi csapás, hanem ellenséges pusztítások okozták. A marosi út révén bekapcsolódik ez a hely Erdély és az Alföld közti forgalomba és a településeknek könnyű megélhetést biztosít. Az elpusztult városba hamarosan visszatérnek az elszéledt lakosok, jönnek idegenek is és az újan települt község azonnal élvezni kezdi az előnyös fekvés minden áldását és a lüktető gazdasági élet központjába kerül. A Maroson élénk közlekedés folyik. A városnak tekintélyes jövedelmet biztosít a sószállítás. A folyó partján nagy sóraktár van, az erdélyi sót Aradon át ide irányítják, Szeged és Pest között Makó a főelosztó állomás. Virágzó gabonakereskedés is folyik, a Maroson több gabonaszállító hajó közlekedik. A kevésszámú lakosság lisztszükségletét még két vízimalom is kielégíti. A népesség szaporodásával a malmok száma is növekedik, 1835-ben már 21 vízimalom őröl a Maroson, a vízimalmok mellett nemsokára száraz, majd szélmalmokat is építenek.

A szabályozatlan folyón virágzó volt a halászat, sok család rendes foglalkozásként űzte. A zombori, tárnoki, csanádi és palotai erdők még jókarban vannak. Belőlük Makó nemcsak saját szükségletét fedezheti, hanem a török megszállás óta állandóan Szegedre is szállíthat fát. A só- és gabonaszállítás mellett a lakosság főjövedelmét a szőllő és gyümölcstermelés képezte. Minden házhoz jókora gyümölcsös is tartozik. A Maros jobb partján a közvetlen határt körös-körül szőllőföldek alkotják. Semmi nyoma még annak, hogy a kevés-számú lakosság már akkor nagyobb mérvű hagyma- és zöldségtermelést folytatott volna. Mindebből kitűnik, hogy biztosítva volt a lakosság jómódja és nyugodt élete, a reárótt teher nem volt elviselhetetlen.[28] Ez a jólét azonban a folyó szeszélyének volt kiszolgáltatva. Amíg a várostól távolabbra folyt a Maros, a lakosság napról napra gyarapodott, de mihelyt régi medrét elhagyta és a városhoz közeledett, a csapások napirenden voltak. Az ismertetett vallomásokból megállapítható, hogy az újabb mederváltozás a XVIII. század második évtizedében kezdődött. Tekintélyes területek jutottak víz alá és kerültek át a folyó tulsó partjára. Házak, hidak, töltések tüntek el és a régi szentlőrinczi templom is áldozatul esett. A szabályozatlan folyó állandó veszélyt jelentett az újonnan települt Makó számára, sokan az elköltözés gondolatával foglalkoztak.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a rakoncátlan folyónak kellő időben való megzabolázása a várost az elnéptelenedéstől mentette meg. Az 1754-iki Marosszabályozás kétségtelenül a város újabb történetének egyik legfontosabb és jövőbeni alakulására legnagyobb kihatással bíró eseménye volt. E szabályozás nemcsak a közvetlen veszélyt hárította el, hanem az anyagi megerősödés és várossá alakulás feltételeit is megteremtette. A lakosság nyugodtan foghatott földjének megművelésére, a veszély elmultával a belterjes gazdálkodás is lehetővé vált. A kanyarulat átvágása folytán megrövidült vízi úton gyorsabb és olcsóbb lett a közlekedés. A forgalom megélénkülésének sok hasznát látta a város kereskedelme. Az elkövetkező néhány évtized Makó számára az igazi erőkifejtés és rohamos fejlődés kora volt. Hogy Makó egy félszázad elmultával a virágzó alföldi városok sorába emelkedett és 1727-ben már 17 ezer lelket számolt,[30] abban nagy része van annak, hogy a Maros szabályozását nagy áldozattal és kitartással 1754-ben végrehajtotta.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZETE

Jegyzet.

[1] *Reizner János*, Makó város története, Szeged 1892. *Borovszky*, Csanádvármegye története, Budapest 1896—97. *Szirbik Miklós*, Makó városának.... leírása 1835—36. Makó 1926. *Palugyai Imre*, Békés, Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása, Pest 1855.

[2] *Csanádvárm. levéltár.* 42. N. *Uo.* jkvek.

[3] *Csanádv. lt.* 122. J.

[4] *Uo.* 1752. Makai birák és Esküdtek jelentése. Felolv. 1752 január 4-iki battonyai közgyűlésen.

[5] *Csanádv. lt.* 91. T. [6] Uo. 91 P.

[7] *Csanádv. lt.* 92. L. [8] *Uo.* 92 M.

[9] *Uo.* Jkvek 1752. 92 T. [10] *Uo.* 1752. N. 93—3.

[11] *Csanádm. lt.* 92 S.

[12] *Bécsi udvari kamarai levéltár.* Bánáti akták 1752.

[13] *Csanádv. lt.* 108 a. *Bécsi udv. kam. lt.* 1754.

[14] *Reizner*, i. m. 93. [15] *Csanádv. levéltár.* 1753. 105. A.

[16] A magyar fordítást a bécsi udv. kamarai levéltárban levő latin eredeti alapján közöljük.

[17] *Bécsi udv. kam. lt.* Bánátakták, 1753. A fordítást a latin eredeti után közöljük.

[18] *Bécsi udv. kam. lvltár.* uo. 1753.

[19] L. Melléklet. Eredetije a bécsi udv. kam. levéltárban. Uo. 1754. Bánátakták.

[20] *Bécsi udvari kamarai levéltár*, uo 1754. [21] *Uo.*

[22] *Csanádm. lt.* Jkvek. 1754. [23] *Uo.* jkvek.

[24] *Csanádm. lt.* Rationes perceptuales 1754—55. 128 V.

[25] *Borovszky*, i. m. II. 367.

[26] *Uo.* II. 376.

[27] *Uo.* II. 377.

[28] *Szirbik*, i. m. 30.

[29] A város fejlődése a vármegyére kirótt házi és hadiadó fokozatos növekedésében is kifejezésre jut. L. Palugyai i. m. IV. 128—133 lk. közölt érdekes adatokat.

[30] *Borovszky*, i. m. II. 382.

CSANÁDVÁRMEGYEI KÖNYVTÁR.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

dr BARNA JÁNOS és dr EPERJESY KÁLMÁN.

A sorozatban eddig megjelentek:

1. Bálint Alajos: *Makó város települési és emberföldrajzi vázlata.*
2. Dr. Eperjesy Kálmán: *Kopáncs-pusztai éremlelet.*
3. Dr. Márton György: *Az apró- (dug) hagyma osztályozása és szárítása Makón.*
4. Dr. Banner János: *Jelentés a magyarcsanád-bökényi próbaásatásokról.*
5. Móra Ferenc: *Lovassírok Kunágotán.*
6. *Makó várossának közönséges és az abban lévő reformata ekklé'siának különös leírása. Szirbik Miklós prédikátor által 1835/6. eszt. Sajtó alá rendezte:* Dr. Eperjesy Kálmán.
7. Takáts Lajos: *Az apátfalvai nyelvjárás.*
8. Árva János: *Boszorkányperek Csanádvármegyében.*
9. Lugosi Döme: *Kelemen László és az első „Magyar Játszó Szini Társaság."*
10. Dr. Banner János: *Népvándorlási sírok Nagykamaráson.*
11. Dr. Diószeghy András: *Rotaresti Dobsa Lajos.*
12. Dr. Eperjesy Kálmán: *A Maros szabályozása Makónál 1754-ben.*